

De geschiedenis van een huis bestaat uit de verhalen van de architect, de eigenaar, de bouwonderneming en vooral de bewoners. Zij vullen het huis met alledaagse beslommeringen en belangrijke gebeurtenissen van blijdschap en verdriet. Dit is het verhaal van een herenhuis aan de Lawickse Allee, een huis waar twee vrouwen meer dan 70 jaar de scepter zwaaiden, Anna Schnitger-baronesse van Hoëvell en Helena Alberti-Ruijsch, haar dienstbode.

Standsverschil aan de Lawickse Allee

Door Dik Alberti

In oktober 1899 huurt Anna Schnitger, baronesse van Hoëvell een herenhuis aan de Lawickse Allee. Het nieuwe huis ligt aan een mooie allee en biedt uitzicht op de Weide van Duivendaal en de contouren van de stad. Anna ziet vanuit de woonkamer het theater Junushoff en de spitse toren van de hervormde kerk die uittorent boven de bomen die in het Plantsoen langs de stadsgracht staan. Anna is 44 jaar oud en sinds vier jaar weduwe van de kapitein van het KNIL Frederik Schnitger. Ze heeft in Pontianak, Padang, Buitenzorg en Batavia gewoond, steden waar haar echtgenoot heeft gediend. Sinds haar terugkeer in 1895 heeft ze in Den Haag gewoond. Ze verhuist naar Wageningen omdat haar enige zoon Willem Jacob, vijftien jaar oud, is toegelaten tot de eerste klas van de Rijkslandbouwschool. Anna heeft een zware tijd achter de rug. Haar echtgenoot kampt met zware psychische problemen. Hij ziet dingen en personen die er niet zijn, herkent zichzelf niet meer in de spiegel, en Anna is voor hem een onbekende. Het leven wordt voor haar en haar zoon ondraaglijk in de bovenwoning aan de Bazarlaan in Den Haag. De problemen worden zo ernstig dat Anna hem gedwongen laat opnemen in het krankzinnigen gesticht in Dordrecht, de stad waar ze is geboren en opgegroeid. Het baat niet, ondanks de zorgen en de medische begeleiding overlijdt Frederik Schnitger in 1895. Sindsdien staat Anna er alleen voor, een weduwe met een zoon en een pensioen van het leger. Ze verhuist van een bovenwoning aan de Bazarstraat in Den Haag naar het nieuwe herenhuis aan de Lawickse Allee. Anna betaalt driehonderd gulden per jaar voor de huur. Het huis is zo ruim dat ze haar

weduwenpensioen kan aanvullen met de verhuur van kamers aan studenten van de Rijkslandbouwschool. Voor Anna is de verhuizing naar Wageningen een nieuwe start, een nieuw leven in een onbekende omgeving.

Adellijke jeugd in Dordrecht

Anna Reinhardina Wilhelmina Rudolphina baronesse van Hoëvell wordt op 12 mei 1855 in her Rectorshuis aan de Nieuwstraat in Dordrecht geboren. Ze is de jongste dochter van Baron Jacob Diderik van Hoëvell en Cornelia Francisca Trip. Jacob Diderik is sinds 1846 rector van het plaatselijke Gymnasium en de broer van Wolter Robert van Hoevell, lid van de Tweede kamer en de Raad van State en vriend van Eduard Douwes Dekker, en bekend als strijder tegen de misstanden in Nederlands-Indië. De adel is nog van grote betekenis in Nederland, ze bezetten belangrijke posten in de politiek, hebben goede relaties met het koningshuis en met de vele notabele families in het land. De familie van Hoëvell heeft door afkomst, studie en huwelijken een groot netwerk in Nederland en in Nederlands-Indië. Drie oudere zussen van Anna zijn getrouwd met officieren die carrière in het Nederlands-Indische leger hebben gemaakt, en twee broers van Anna werken in de kolonie. Anna haalt de onderwijsaktes Frans en Engels, verhuist dan naar Groningen, waar veel familie woont, en volgt daar de opleiding Hoofdonderwijzeres. Ze haalt het diploma in 1879 en wordt lerares aan de “Meisjesschool ter Voorbereiding van Middelbaar Onderwijs” in Groningen. Anna staat enkele jaren voor de klas aan de Meisjesschool, maar ze zal het beroep niet lang uitoefenen. In december 1882 treedt ze in het gemeentehuis van Groningen in het huwelijk met een luitenant van het Indische leger, Frederik Schnitger. Ze trouwt ‘met de handschoen’ want Frederik woont aan de andere kant van de wereld, in Pontianak, aan de westkust van Borneo. Na een laatste bezoek aan haar ouders in Dordrecht vertrekt Anna op 7 februari 1883 alleen, maar als getrouwde vrouw, met het stoomschip “De Prins van Oranje” vanuit Amsterdam naar Batavia, een reis van ruim 6 weken, via het net geopende Suez Kanaal. Ze heeft geen idee van de omstandigheden en het leven in Nederlands-Indië. Na een lange reis bereikt Anna Pontianak waar in

de officierswoning vlakbij het militaire fort, een nieuwe echtgenoot en het personeel haar welkom heten.

Stadsuitbreiding.

In de negentiende eeuw is het noordwesten van Wageningen buiten de stadsgracht onbebouwd. Het is een vallei die bestaat uit drassige weidegrond met lange rechte kanalen zo ver het oog reikt. Er zijn paden en karresporen die worden gebruikt door de plaatselijke boeren in het Binnenveld zoals het gebied wordt genoemd. Het is een lege, natte vallei van gras en water, ontgonnen in de late middeleeuwen. Er loopt een korte kaarsrechte weg vanaf de Grintweg aan de voet van de Eng naar de Mennonietenbuurt en er zijn kleine boomgaarden langs de weg waar appels, peren, pruimen en kersen worden verbouwd. Als het oogstseizoen is aangebroken kun je er kersen eten of ander fruit kopen, je kunt zelfs kersen laten opsturen in van riet gevlochten mandjes. Aan de allee tegenover de Weide van Duivendaal staat in 1880 één gebouw, de sigarenfabriek van Opstelten, die ook een winkel in de Hoogstraat heeft waar ze de sigaren verkopen. Wageningen heeft een traditie van tabaksbouw en sigaren maken. Ooit stond de Eng vol met kleine tabaksveldjes tegen de wind beschermd door bonenheggen, maar de tabakscrisis van de jaren tachtig heeft hier een einde aan gemaakt. Alleen het tabaksstrippen is overgebleven en tijdens de wintermaanden als er geen werk is op de steenovens aan de Rijn, strippen de families thuis met het hele gezin de tabaksbladeren, voor een mager loon, en zijn ze gedwongen om de kinderen van school thuis te houden zodat die mee kunnen werken om de huur van de armzalige huisjes in de Buurt te betalen. Er zijn bouwplannen voor het lege drassige land in het noordwesten van Wageningen vlak buiten de stadsgracht, langs de kaarsrechte Puinweg. Naast de sigarenfabriek van Opstelten heeft de mandenmaker met kapitaal de heer Th. Jansen een strook land in bezit die hij wil laten bebouwen met tien huizen. De strook grond loopt evenwijdig aan de Puinweg en het is de eerste uitbreiding van de stad buiten de stadsgracht naar het noordwesten. Eerder, in 1879 heeft het rijk al grond aangekocht tussen de Lawickse Allee en

de stadsgracht, aan het 'Laantje van Boer Koning', om daar te gaan bouwen ten behoeve van de Rijkslandbouwschool. In juni 1881 zijn de nieuwe bebouwingen voor de Rijkslandbouwschool aan Duivendaal klaar en kunnen ze worden bezichtigd door de bevolking. Het complex bestaat uit een bouwhoeve en stalling, een schuur en verdere inrichtingen voor het onderwijs. Het internaat voor de studenten zal ook aan Duivendaal worden gebouwd, al duurt dat nog enkele jaren, evenals de verbeteringen aan de brug naar het plantsoen en de klinkerweg tussen de brug en de Lawickse Allee omdat er veel klachten zijn over de modder in de wintermaanden.

Lawickse Allee

Op 4 juli 1889 wordt aan Rijk de Vries, architect en de zoon van Hartger de Vries, een bouwondernemer uit Wageningen, de architectuur opgedragen voor de bouw van tien burgerwoningen in de Lawickse Allee naast de sigarenfabriek van Opstelten en Co, tegenover de Weide van Duivendaal. De kosten van de bouw zijn voor rekening van de heer Jansen. Er zal met zes woningen worden begonnen waarvan de verwachte huurwaarde 300 gulden per jaar is. De inschrijving voor de aanbesteding van de zes woonhuizen vindt plaats op 17 juli 1889 en nog geen week later is de uitslag bekend. De heer Snijders krijgt de opdracht, hij heeft aangeboden om de zes huizen voor 9126 gulden te bouwen en is daarmee de laagste inschrijver. De eerste zes huizen worden gebouwd en de uitbreiding met vier huizen, naast het huizenblok van zes huizen volgt in 1892. Op de avond van dinsdag 23 februari 1892 wordt weer door Rijk De Vries in Hotel De Wereld, namens de heer Jansen, de bouw van vier herenhuizen aan de Lawickse Allee te Wageningen aanbesteed, inclusief alle materialen en arbeidslonen. Op 9 maart 1892 is aan de laagste perceelinschrijvers, met een aannemingssom van 11.500 gulden, de bouw gegund van vier herenhuizen. De benodigde infrastructuur is nog niet aangelegd door de gemeente. Op 7 juni 1893 doet de eigenaar, en dat is nog steeds de mandenmaker Jansen, een verzoek aan de gemeente tijdens een gemeenteraadvergadering. Hij legt uit dat hij met zijn kinderen eigenaar is van tien woonhuizen aan de Lawickse Allee en de huizen worden als een verfraaiing van de stad gezien, daarbij komt dat het een "overheerlijken wandelweg" is geworden en dat de bewoners

nog meer kunnen bijdragen door hun tuinen te verfraaien. Hij vraagt de gemeente om gas beschikbaar te stellen voor deze huizen zodat zij voor de verlichting hiervan gebruik kunnen maken en benadrukt dat de bewoners veel belasting betalen en daardoor ook recht hebben op het gas.

Het huis aan de Lawickse Allee heeft alle kenmerken van een herenhuis uit het einde van de 19e eeuw, en kent een zekere mate van bescheiden voornaamheid, zowel aan de buitenzijde als aan de binnenzijde. Het bestaat het uit twee volledige woonlagen, en een zolder onder het schuine dak. Het huis heeft een hoge gootlijn, de dakgoot van het huis ligt op de plafondhoogte van de eerste verdieping. Door de bouwwijze heeft het huis veel woonruimte, hoge bewerkte plafonds, zware paneelschuifdeuren tussen de voor- en de achterkamer, schouwen en schoorsteenmantels, hoge ramen, een lange gang, een kelder, en een diepe achtertuin. Op de begane grond is er een voorportaal, een lange hoge gang die naar de keuken leidt en een gebogen brede trap naar de bovenverdieping. Pal naast het huis loopt een donkere smalle steeg naar de diepe achtertuinen van de andere huizen die grenzen aan weilanden en boomgaarden. De gevel van het huis bestaat uit rood gemetselde bakstenen, twee hoge ramen en een brede toegangsdeur op de begane grond, drie hoge ramen op de eerste verdieping, en een klein dakraampje in het schuine dak. De kozijnen op de begane grond zijn omlijst met witte stenen en stucwerk, aan de bovenzijde breed en gebogen. De omlijstingen rond de kozijnen op de eerste verdieping bestaan aan de bovenzijde uit drie witte ornamenten die in een boog zijn gemetseld. De overdekte portiek aan de buitenkant bij de voordeur wordt gedeeld met de burens, van elkaar gescheiden door een lage muur. Door de combinatie van de lange dubbele rij lindebomen, en de statige gevels van de herenhuizen aan één zijde van de laan, verdiende de rechte laan ruimschoots de benaming Allée. De oorsprong van een allee komt uit de tijd van Napoleon. Wanneer hooggeplaatste personen over de hoofdweg reden, kon hun personeel over de zijbanen lopen. Napoleon Bonaparte liet veel wegen aanleggen in Frankrijk en in de specificatie van die wegen stond dat er bomen aan weerszijden geplant moesten worden omdat die een koele schaduw leverden, waardoor de soldaten gemakkelijker lange afstanden konden afleggen. Bomen bieden niet alleen verkoeling, ook de wind wordt erdoor getemperd. De

Lawickse Allee wordt een deel van de oude Rijksstraatweg tussen Utrecht en Arnhem, die door de Veluwezoom en langs de noordelijke oevers van de Rijn loopt. Via deze doorgaande weg kunnen de dorpen Renkum, Heelsum, Oosterbeek of Doorwerth aan de Veluwezoom worden bereikt. Vanaf 1886 rijdt op de middenbaan van de Lawickse Allee de stoomtram van Rhenen naar Arnhem die in de jaren twintig wordt geëlektrificeerd. In 1937 wordt het traject administratief opgeheven maar door de oorlog duurt het tot 1949 voordat de tramlijn werkelijk verdwijnt. De Weide van Duivendaal wordt vanaf 1885 gebruikt voor de jaarlijkse kermissen en de viering van Koninginnedag op 31 augustus. s' Middags worden er de kinderspelen georganiseerd, zoals hardlopen voor jongens, hoepelen voor meisjes, pollepelen, balwerpen, en het oplaten van de ballonnen en vanaf 10 uur s' avonds is er het jaarlijkse vuurwerk te zien. Er worden kermissen georganiseerd door de studentenvereniging Ceres, er vinden kampdagen plaats van het Leger des Heils en de Geheelonthoudersvereniging organiseert er openluchtdagen. Het hoogtepunt vindt plaats op 11 september 1901 want dan wordt het 25-jarig bestaan van de landbouwschool groots gevierd. Koningin Wilhelmina, de Koningin - Moeder Emma en Prins Hendrik brengen een bezoek aan de stad en de landbouwtentoonstelling.

Anna beziet de feestelijkheden vanuit het grote raam in de voorkamer van het huis aan de Lawickse Allee. Haar zoon maakt er deel van uit want hij studeert aan de Rijkslandbouwschool en dat gaat naar tevredenheid want hij haalt netjes de jaarlijkse overgangsexamens. Anna verhuurt de kamers op de bovenverdieping van het huis aan studenten. Er wonen continue twee studenten op de eerste etage van het huis en ze komen uit Nederlands-Indië, maar ook uit Groningen en Friesland. Vanaf september 1900 tot en met 1913 worden de kamers aan meer dan vijftien studenten verhuurd. In 1902 slaagt Willem Jacob voor het eindexamen "Indische Klasse" en na wat korte baantjes op suikerfabrieken in Nederland vertrekt hij in februari 1905 naar Nederlands-Indië. Hij woont in Malang, in Oost Java, en is suikerplanter geworden, verbonden aan de grootse suikerfabriek in de kolonie, in Loemadjang. In 1909 verlooft hij zich met Annie Berghuis, een onderwijzeres, en na meer dan een jaar verloofd te zijn geweest huwen ze in 1910 in Malang. Als dankzegging voor de

getoonde belangstelling voor hun huwelijk laten ze een advertentie in het Nieuws van de Dag zetten met twee plaatsen bij de ondertekening, Malang en Wageningen. Een jaar later wordt hun eerste zoon geboren, Willem Lodewijk Charles Jacob Schnitger. Een tweede zoon, Frederik Martin wordt geboren op 22 april 1912. Willem Jacob zal zijn zonen niet zien opgroeien want op 19 november 1914 overlijdt hij plotseling in Loemadjang. Anna zet een advertentie in de kranten in Nederland: "Heden overleed te Loemadjang (Java) mijn eenige zoon Willem Jacob op den leeftijd van 30 jaar". Door de toevoeging van de het woord "eenige" probeert Anna weer te geven dat het overlijden van haar zoon een groot persoonlijk drama voor haar is. Zo ver weg, gestorven en begraven, te ver weg om afscheid te kunnen nemen. Na het overlijden van Willem Jacob blijft haar schoondochter met de twee kinderen in Nederlands-Indië. Anna zal haar kleinkinderen voor het eerst in augustus 1921 ontmoeten, in Wageningen.

Zorgzaamheid

Anna stopt veel energie en moeite in de verzorging van de studenten uit Nederlands-Indië die bij haar wonen. Het gaat haar niet alleen om de inkomsten van de huur, er zit meer achter, een ideaal, een affectie voor de studenten uit Nederlands-Indië, wellicht heimwee naar de mensen en de kolonie, of is het een adellijke connectie? Een aantal studenten die bij haar wonen is van Indische adel, soms zelfs een vorstenzoon, die de titel "Raden" dragen, een adellijke aanspreektitel die gevoerd wordt door afstammelingen van verschillende vorstenfamilies. Een artikel in de Preangerbode, een krant uit Bandung gaat over de begrafenis van Raden Bazoeki, student aan de Rijks Hogere Landbouwschool, die in september 1915, op 21-jarige leeftijd overlijdt aan TBC. Hij is de zoon van Aboekasan Atmodiriono, die wordt gezien als de eerste Indonesische architect. Raden doet eindexamen op de HBS van Surabaja in 1913 waar ook Soekarno zijn opleiding heeft gehad. Hierna vertrekt hij naar Nederland om te gaan studeren in Wageningen. Hij woont op een van de bovenkamers in het huis aan de allee en wordt tijdens zijn ziekte verzorgd door Anna. "Te Wageningen heeft het huis van mevrouw de weduwe Schnitger als woning voor jeugdige, onervaren studenten een voortreffelijke naam. De dame, een baronesse Van Hoëvell, was te Pontianak in het huwelijk getreden met de toenmalige Luitenant Schnitger. Ze heeft haar echtgenoot

in de Kapiteinsrang verloren en heeft toen de strijd met het leven ernstig moeten aanbinden. En met succes, want haar woning wordt gezocht, niet het minst door Indische jongelieden, maar ook door zonen van inlandse groten, over wie zij waarlijk moederlijke zorgen heeft. Op het nieuwe kerkhof te Wageningen, dat onder de grenzen van het liefelijke Bennekom ligt en een aller behoorlijkst plekje mag genoemd worden, ligt het stoffelijk overschot van een Vorstenlandschen Raden, die op jeugdige leeftijd door tuberculose is weggerukt en door mevrouw Schnithger is verpleegd op een wijze, die overal geroemd wordt. Zijn plaats in de woning is aangevuld door een andere inlandschen vorstenzoon, die zich niet minder in de koesterende moederlijke liefde van de beminnelijke vrouw mag verlangen”.¹ De begrafenis van Raden Bazoeki op de nieuwe begraafplaats aan de Bennekomseweg trekt veel bezoekers en hoogwaardigheidsbekleders, vooral uit het westen van het land. Er zijn vertegenwoordigers van de Indische Vereeniging, de Tjandistichting, de Rijks Hoogere Landbouwschool, en het Wageningsch Studentencorps. Allen houden toespraken waarin Raden Bazoeki wordt geprezen en herdacht. In de verschillende artikelen en toespraken wordt Anna geprezen om haar zorgzaamheid. “De heer Raden Sarengat zegde hartelijk dank voor de liefde en zorgvolle toewijding, die zijn jonge makker in Nederland had mogen ondervinden, welke woorden in het bijzonder doelden op mevrouw de wed. Schnitger, die den overledene tot in zijn laatste oogenblikken als eene moeder had verzorgd”.² De heer van Deventer van de Tjandistichting refereert aan Anna in een “In Memoriam” dat hij schrijft bij het overlijden van Raden Bazoeki: “want eens vroeg hem zijn Hollandsche Moeder, die altijd bij hem was en hem verzorgde en liefhad als haar eigen kind, ...”³ Nog geen jaar nadat haar eigen zoon overleed in Loemadjang op Java, verplaatst Anna zich zonder moeite in de moeder van Raden Bazoeki, die zich zorgen maakt over haar zoon, ver weg in Nederlands-Indië.

Maatschappelijk leven

¹ De Preangerbode, zaterdag 10 november 1917, No. 311.

² Bataviaasch Nieuwsblad, dinsdag 2 november 1915, 30e jaargang.

³ In het land van de overheerser I. Indonesiërs in Nederland 1600-1950. Harry A. Poeze. Foris Publications 1986 Tweede Druk.

In Wageningen is Anna actief in de liefdadigheid, de cultuur, de godsdienst en de politiek. Het zijn vaak dezelfde personen, deel van een netwerk, die in de diverse commissies plaatsnemen. De leden van verschillende comités zijn plaatselijke notabelen, verbonden aan de Rijkslandbouwschool of de rechtbank zoals de griffier van de rechtbank, de echtgenote van de griffier, of de plaatselijke adel. Zij zijn het die lezingen organiseren, acties opzetten, en bekendheid genereren voor een goed doel. Anna heeft een brede belangstelling en is actief op verschillende gebieden. Ze is penningmeesteres in het bestuur van de “Vereniging Neerlandia”, dat ie een tijdschrift publiceert over de Nederlandse taal en cultuur in de wereld. Er wordt op de ledenlijst vermeld dat Anna douairière is, wat een gebruikelijke titel is voor een weduwe van adel. Er staan opvallend veel namen uit Wageningen en omgeving op de ledenlijst van Neerlandia. Sinds 1906 is ze lid van de vereniging “Moederland en Koloniën”. In de afdeling Wageningen van deze vereniging worden regelmatig lezingen gehouden die door veel studenten worden bezocht. Er worden zelfs lezingen verrijkt met ‘lichtbeelden’, wat een vernieuwing is. In 1908 zet Anna zich in voor de “Protestantenbond Afdeeling Wageningen en Omstreken”. Als men kinderen wil opgeven voor de catechisatie en godsdienstonderwijs in de vrijzinnige richting dient men ze bij haar op te geven bij Anna aan de Lawickse Allee. In 1912 is Anna lid van het “Comité Vrouwenkiesrecht, Afdeeling Wageningen”, en organiseert ze diverse lezingen. In 1912 is ze 1e Secretaris en in 1923 wordt ze Vice-Voorzitster van het “Centraal Genootschap voor Kinder Herstellings-en Gezondheidskolonies Afdeeling Wageningen”. In 1914 is ze lid van het “Sint-Nicolaas Comité”, en in hetzelfde jaar doet ze namens het comité een oproep aan de bevolking om spullen in te leveren voor de Belgische vluchtelingen. In 1915 heeft ze zitting in het Bestuur Afdeeling Wageningen van de “Nederlandschen Anti-Oorlogsraad”. In 1918 zit ze in het “Comité Voeding en Kleeding van het Behoeftige Schoolkind” en in hetzelfde jaar is ze lid van het “Comité voor de aanbidding van een Verdun Monument aan de Franche natie”, ze heeft tenslotte de acte Frans. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1919 staat ze op de lijst van de “Vrijzinnige Kiesvereniging Wageningen Afdeeling Liberale Unie”. Maar niets wijst erop dat ze is gekozen. Ze ondersteunt het Genootschap Nederland – Frankrijk, Afdeeling Wageningen en organiseert lezingen. Zo verkoopt ze in april 1920 toegangskaarten

voor een lezing over de kathedraal van Straatsburg door Professor R. Rocheblave. In 1920 is ze lid van de "Vereniging van Staatsburgeressen Afdeling Wageningen". De vereniging organiseert lezingen met gastsprekers, maar ook cursussen voor vrouwen en meisjes op huishoudelijk gebied. Informatie en inlichtingen worden verstrekt door Anna in haar huis aan de Lawickse Allee waar men zich ook kan inschrijven voor de cursussen. In 1925 heeft Anna zitting in het "Comité van Aanbeveling voor de Georganiseerde Guldenscollecte voor de Zendingsarbeid". In 1928 wordt ze door het "Dietsch Studenten Verbond", naast een aantal andere dames, benoemd in de "Commissie voor Vrouwelijke Studentenbelangen". De commissie wordt op 3 januari 1928 geïnstalleerd in Gent nadat ze een studiereis van een week hebben gemaakt door Vlaanderen. In 1931 neemt Anna plaats in het "Comité van Voorbereiding Vereeniging voor Vrouwenbelangen" voor een lezing in "Negro", een danszaal in het centrum van de stad. In hetzelfde jaar is ze lid van het "Comité voor Wageningen van Weldadigheidspostzegels en Prentbriefkaarten voor het Misdeelde Kind". In 1932 organiseert ze activiteiten voor de "Vereniging voor Volkenbond en Vrede Afdeling Wageningen" en is ze lid van het "Eere-Comité van de Geldersche Blindenvereniging" voor een concert in Junushoff. Soms betreft het een eenmalige activiteit om fondsen te werven, bij andere activiteiten bekleedt Anna een permanente functie zoals vicevoorzitter, penningmeester of secretaris. De activiteiten lijken te stoppen na 1933, Anna is 77 jaar en de ouderdom begint haar parten te spelen. Het is het moment dat ze zoekt naar een dienstmeisje wat haar kan bijstaan in haar dagelijkse activiteiten, haar kan helpen met het klaarmaken van eten, het schoonmaken van het huis, de was kan doen en thee kan serveren voor het bezoek.

Dienstbodes

Het gaat voorspoedig met de Rijks Hoogere Landbouwschool, het aantal studenten neemt toe en het personeel groeit. De leerkrachten en onderzoekers wonen in de, onder het loof verscholen, landhuizen die langs de oude Rijksstraatweg naar Arnhem staan maar ook in de herenhuizen aan de Allee. Hier werken de meisjes uit de pas gebouwde arbeiderswijken zoals het Rode Dorp, de Benedenbuurt, het Patrimonium en het Lombok, als

dienstbode of kindermisje. Op de hellende Rijsstraatweg zie je ze s'ochtends fietsend en lopend op weg naar hun broodheer of dame. Een paar jaar nadat ze de lagere openbare school aan het Gravinnekamp heeft afgesloten, krijgt mijn moeder, Helena (Lena) Ruijsch in 1934 een betrekking als dienstmeisje in het huis aan de Lawickse Allee bij Anna Schnitger-baronesse van Hoëvell. Ze is 17 jaar en heeft al wat ervaring maar het meeste leert ze van haar moeder en haar oudere zus. Lena komt eigenlijk nooit in deze buurt, haar leven speelt zich af in het Patrimonium in de Bovenbuurt, daar wonen haar tantes, ooms, neven en nichten en haar vriendinnen, met wie ze naar school gaat en met wie ze lid wordt van de plaatselijke Turnvereniging HBS – Houdt Braaf Stand die in 1922 is opgericht.

Lena wordt geboren in 1917 aan de Kampweg in de Benedenbuurt. Haar vader, Dirk Ruijsch, is oorspronkelijk koetsier maar met de komst van de auto wordt dit als snel een overbodig beroep. Hij werkt nog bij de Leerlooierij in de Stationsstraat maar vindt in de jaren twintig werk als ongeschoold arbeider op de kunstzijdefabriek in Ede die in 1922 is geopend. De moeder van Lena is Evertje (Eef) Heij, altijd dienstmeisje geweest, maar Eef heeft meer van de wereld gezien, ze heeft een paar jaar in Den Haag gewerkt voor een weduwnaar met kinderen die teruggekeerd is uit Nederlands-Indië. Ze past op de kinderen, maakt het huis schoon, doet de boodschappen en bereidt de maaltijden, ze leert zelfs gerechten met rijst koken. Maar Den Haag wordt niet haar definitieve woonplaats, ze keert in 1909 naar Wageningen terug en trouwt in 1910 met Dirk Ruijsch. Lena groeit op met haar twee oudere broers, oudere zus en jongere zus in de Benedenbuurt. Langzaam maar zeker woont het gezin in steeds betere huizen omdat ze het zich kunnen veroorloven door de inkomsten van Dirk en het kostgeld van de werkende kinderen. Ze wonen aanvankelijk in de Kampweg, verhuizen naar het Westerhofsepad en eind jaren twintig naar een huis in het Patrimonium aan de Oude Bennekomseweg. In de jaren dertig betrekken ze een woning aan de Dolderstraat. Lena verlaat de lagere school in de zomer van 1931, ze heeft tot en met haar veertiende jaar onderwijs gevolgd aan de openbare school III aan het Gravinnekamp. De school en het schoolleven vond ze heerlijk. Ze bewaart de foto's van de schoolreisjes naar het strand van Harderwijk en de Bedriegertjes in Arnhem zorgvuldig in haar

fotoalbum. Ze had graag verder willen leren maar voor meisjes uit de arbeidersklasse houdt het onderwijs op na het lager onderwijs. Haar grootmoeder en moeder zijn dienstbode geweest, haar oudste zus is dienstbode en zij wordt het ook, de toekomst van de dochters ligt rotsvast. Het patroon is voor iedereen hetzelfde, eerst naar de lagere school, dan thuis helpen met het huishouden, dan een betrekking als dienst- of kindermisje, tot het huwelijk. Dit geldt ook voor Lena, maar er zijn grote verschillen met de generatie voor haar.

Groeiend bewustzijn

Lena is deel van de jeugd uit arbeidersfamilies die in de twintiger jaren voor het eerst goed en openbaar onderwijs krijgen en veel minder te maken hebben met gedwongen kinderarbeid. Het is de eerste generatie die zich als kind en als jongere kunnen gedragen en uiten. Op school leren ze lezen en schrijven, spelen toneel, krijgen muzikles en gaan ze op schoolreis naar de bezienswaardigheden in het land. Ze zien voor het eerst het strand bij Scheveningen of de grote speeltuin bij de Pyramide van Austerlitz in Woudenberg. In Wageningen worden sportclubs gesticht waar niet alleen jongens terecht kunnen maar ook meisjes. In de jaren twintig worden korfbalverenigingen opgericht zoals VADA en SSS waar de jeugd, jongens én meisjes lid van wordt. De jeugd kan bij de NASB, een socialistische atletiekvereniging allerlei disciplines oefenen op het terrein bij het Hondenveldje aan de Zoomweg. De zwemvereniging De Rijn ontstaat en de jongeren kunnen voor het eerst, in het zwembad in de Rijn bij het Lexkesveer, gemengd zwemmen, een ongekende vrijheid. Ze hebben de mogelijkheid om uit te gaan in de stad, of de nieuwste film bezoeken, activiteiten die voor de vorige generatie onbereikbaar en ondenkbaar waren. Lena wordt lid van de plaatselijke turnvereniging HBS, haar oudere en jongere zus korfballen bij VADA, en haar broers voetballen bij de v.v. Wageningen. De sociaaldemocratische SDAP, de AJC, en het koor Werkmanslust spelen een belangrijke rol in het gezinsleven. Vader Dirk Ruijsch is al sinds 1910 lid van de Vakbond van Fabrieksarbeiders, en thuis wordt er bewust naar de VARA, de arbeidersomroep geluisterd. Arbeiders of mensen in de werkende klasse laten niet meer over zich heen lopen en de jeugd wordt zich hier in toenemende mate van bewust.

Lena werkt als dienstmeisje bij Anna in de Lawickse Allee en bij Mevr. Molenkamp, een onderwijzeres die een huis heeft aan de Belmontelaan. Wekelijks traint ze bij HBS in de gymnastiekzaal van de Rijks HBS aan de Wilhelminaweg. en in het weekeinde zijn er wedstrijden, er zijn zelfs wedstrijden zover weg dat er een overnachting aan vast zit. De meisjes zetten elkaar op de foto bij de monumenten in de steden die ze bezoeken. De jaarlijkse uitvoering in Junushoff is een drukbezocht evenement en er is zelfs een bal na. De verzorging van Anna Schnitger is een zware taak voor Lena, niet zwaar in de betekenis van de hoeveelheid werk die verzet moet worden, maar zwaar in de betekenis van de menselijke verhoudingen. Het op een standsbewuste en koloniale wijze omgaan met de dienstbode maakte de omgang met Lena niet eenvoudig. Lena groeit op met het opkomende bewustzijn van de arbeidersklasse in de 20er en 30er jaren. Zij komt uit een rode SDAP familie en heeft weinig te maken gehad met de standsverschillen en het daarbij voorgeschreven gedrag. Waar de generatie voor haar nog een diepe buiging maakte voor een dame van adel, is voor Lena de betrekking als dienstbode bij een baronesse steeds meer een schamel inkomen voor hard werken geworden. Een inkomen dat hard nodig is in de crisis van de jaren dertig, niet alleen voor haarzelf maar ook voor de familie waar ze deel van uitmaakt. Zonder dat Anna dat zelf waarschijnlijk in de gaten had pasten de 19^e eeuwse verwachtingen, eisen en omgangsvormen niet meer in de moderne tijd waar Lena volop gebruik van maakt. Of was het vroege verlies van haar man en haar zoon en het verdriet en de verbittering daarover, een oorzaak van Anna's veeleisendheid? Anna beschikte over kleine belletjes die op de tafeltjes naast haar stoel en haar bed stonden. Hiermee klingelde ze als ze haar dienstbode nodig had. Lena krijgt steeds meer moeite met de veeleisendheid en wellicht de behoefte aan aandacht van Anna. Het contrast tussen het huis waar Anna tussen haar herinneringen leeft en de dynamiek van leven van een jongedame is te groot.

Oorlogsleed

Als Lena in 1942 trouwt is Anna erbij. Er is een foto van haar als ze de trap van het stadhuis in Wageningen betreedt, ondersteund door de moeder van Lena. Tijdens de evacuatie van Wageningen in het laatste oorlogsjaar zijn Lena en Anna lange tijd van elkaar gescheiden. Lena verblijft met haar echtgenoot, zus en haar ouders

lange tijd op een boerderij in Ederveen waar het veiliger is en waar nog voldoende voedsel is. Eind mei 1945 keren Anna en Lena weer terug naar de zwaar beschadigde stad, beiden onherstelbaar geestelijk gewond. Ze wisten het van elkaar maar konden elkaar niet helpen, daarvoor waren de verschillen te groot. Anna heeft net het bericht gekregen dat haar schoondochter Annie Berghuis en haar tweede kleinzoon Martin zijn gestorven. Martin is tijdens de oorlog journalist in Wenen. Hij wordt in 1943 door de Gestapo gearresteerd en veroordeeld voor de voorbereiding van een aanslag op de Gauleiter van Wenen. Hij wordt overgebracht naar concentratiekamp Mauthausen waar hij in april 1945 overlijdt. Zijn moeder, Annie Berghuis, wordt door de Japanse bezetters gevangen gezet in het vrouwenkamp Lampersarie in Nederlands-Indië. Evenals Mauthausen is het een berucht kamp, er wordt veel met stok en sabel geslagen en de straffen zijn zwaar. De vrouwen werken buiten het kamp in de groentetuinen waar ze s'ochtends en s'avonds in lange rijen naar toe lopen. Veel vrouwen en kinderen overlijden door ziekte en uitputting en door de slechte voeding. Annie Berghuis overlijdt op 25 februari 1945. Ook Lena is geestelijk gewond geraakt, ze heeft haar oudste zus Adriana, haar oudste broer Wim en haar nichtje Eefje verloren door het bombardement op het Rode Dorp in 1943, op de avond dat zij eigenlijk haar zus zouden bezoeken. (Zie ook het artikel *Geen maan vannacht* in Oud Wageningen 51-1).

In 1945 krijgt Lena, die met haar echtgenoot sinds haar huwelijk in 1942 bij haar ouders inwoont, de ruime bovenverdieping en de zolder van het huis aan de Allee. Anna neemt haar intrek op de begane grond van het huis. Nu ze in hetzelfde huis wonen, klinken de belletjes van Anna 24 uur per dag. In 1946 is Lena in verwachting van haar eerste kind en ze kan de dag- en nacht verzorging van Anna niet meer aan. De conflicten tussen Anna en Lena nemen toe met het gevolg dat ze met haar echtgenoot vertrekt. Maar Willem Lodewijk, de kleinzoon van Anna, grijpt dan in. Op zijn verzoek en zijn aanbod dat hij de huur voor de bovenverdieping zal betalen, keren mijn ouders na een paar maanden terug in het huis. Lena betaalt de huur met haar beschikbaarheid voor Anna. Maar het werkt niet, Anna wordt ouder en hulpbehoevender en heeft steeds meer hulp nodig, hulp die de hoogzwangere Lena niet meer kan geven. In overleg met haar kleinzoon, vertrekt Anna op 4 maart

1946 naar het verzorgingstehuis Villa Wulverhorst aan de Rossinilaan in Hilversum. Ze wordt door haar kleinzoon met de auto opgehaald en weggebracht. Anderhalve maand na het vertrek van Anna wordt het eerste kind van Lena geboren, in het bovenhuis, in de kamers waar ooit de studenten uit Nederlands-Indië studeerden, converseerden, en met heimwee aan thuis dachten. Lena heeft Anna niet meer bezocht in Hilversum, het was over voor haar. Op 4 februari 1947 overlijdt Anna Schnitger-baronesse van Hoëvell, “zacht en kalm” volgens het overlijdensbericht dat is geplaatst door een Executeur Testamentair. Ze is 91 jaar geworden. Op 8 februari wordt ze gecremeerd in Velsen, “na aankomst van de trein van 12.41 uur, halte Driehuis-Westerveld” vermeldt het overlijdensbericht. In het benedenhuis trekken op 8 juni 1946 de zusters van het Groene Kruis in

Nadat de benedenetage wordt gebruikt door het Groene Kruis en andere bewoners krijgen Lena en haar echtgenoot in 1957 de beschikking over het hele huis dat steeds meer wordt gevuld met kinderstemmen want er worden zes kinderen geboren. Daar waar Anna altijd zat tussen haar spullen uit het oude Indië speelde het leven van het gezin zich af. Daar in de voorkamer met het uitzicht op de Weide van Duivendaal en de spits van kerktoren werden de verjaardagen gevierd, stond er tussen de twee ramen ieder jaar een kerstboom zo groot dat de piek het plafond raakte, werd luide muziek gedraaid op de platenspeler, werd het familiebezoek ontvangen en werden verhalen van vroeger verteld. Er zijn twee voorwerpen die Anna Schnitger aan Lena heeft geschonken en die verraden dat een kort maar belangrijk deel van haar leven zich heeft afgespeeld in Nederlands-Indië. Een klein rechthoekig houten paneel ingelegd met wit glanzend ivoor op een zwarte achtergrond. Het is een afbeelding van vogels die zich in de takken van een boom nestelen. Het tweede voorwerp is een rond koperen bord waarin met dunne lijnen cirkelende patronen zijn gegraveerd. Beide voorwerpen hebben altijd op een prominente plaats aan de wanden van de woonkamer gehangen, het waren de enige voorwerpen in ons huis met een Indisch verleden. Zo bleef Anna Schnitger-baronesse van Hoëvell toch nog een beetje aanwezig in het huis aan de allee.

Bronnen

Gemeentelijk Archief Den Haag, Groningen en Wageningen.
Persoonlijk Archief D. Alberti, Den Haag.

Inwonenden op Lawickse Allee 8 en 93. 1900 - 1921

1. Zijl van de Jong; Anthonie Theodoor Hendrik Joseph. Geboren 16 maart 1886 in Java Prunbon, Nederlands-Indië. Arriveert op 2 oktober 1900 uit Breda en vertrekt op 16 september 1902 naar Renkum.
2. Pastij de; Willem Henri. Geboren 23 april 1885 in Makassar, Nederlands-Indië. Arriveert op 17 september 1902 uit Elburg.
3. Groenemeijer; Julius Christiaan. Geboren op 14 maart 1886 in Semarang, Nederlands-Indië. Arriveert op 26 september 1902 uit Den Haag.
4. Kruijck; Wouter Adolf. Geboren 28 maart 1886 in Breda. Vertrekt op 27 september 1904 naar Enschede.
5. Leeuwen van; Johan Floris. Geboren op 23 april 1886 in De Rijp. Arriveert op 12 september 1904 uit Utrecht.
6. Boven van; Cornelis. Geboren op 30 juli 1890 in Scheemda. Arriveert op 19 oktober 1904 en vertrekt op 27 juli 1908 naar Scheemda.
7. Trip; Jan. Geboren op 17 oktober 1892 in Batavia, Nederlands-Indië. Arriveert op 11 december 1906 uit Nederlands-Indië en vertrokken op 9 januari 1909 naar Ede.
8. Luxwolda; Rikje. Geboren 19 juli 1887 in Witmarsum. Arriveert op 12 november 1907 uit Wonseradeel.
9. Hijting; Louis Constant. Geboren 1 januari 1890 in Padang Nederlands-Indië. Arriveert op 19 september 1910 uit Den Helder en vertrekt op 19 oktober 1912 naar Leiden.
10. Vulder van Noorden de; Cornelis Jacobus. Geboren op 8 september 1892 in Batavia, Nederlands-Indië. Arriveert op 1 oktober 1910 uit Zierikzee en vertrekt op 14 oktober 1912 naar Deventer.
11. Breyer; Elise Caroline. Geboren op 9 augustus 1880 in Oldenzaal. Onderwijzeres. Arriveert 11 januari 1909 uit Amsterdam en vertrekt op 20 juli 1911 naar Arnhem.
12. Godin; Frans Willem Louis Johan. Geboren 22 juli 1894 Abverna T. Arriveert uit Den Haag en vertrekt op 25 september 1912 naar Deventer.
13. Koster; Bernard Edward. Geboren 14 juni 1891 in Doetinchem. Arriveert op 26 oktober 1911 uit Den Haag en

vertrekt op 13 september 1913 naar Den Haag,
Stephensonstraat 40.

14. Berg van; Diderica. Geboren op 3 juni 1885 in Blitar Java, Nederlands-Indië. Arriveert op 9 oktober 1912 uit Nijmegen. Apothersassistente.
15. Vermaas; Constantina Cornelia. Geboren op 13 augustus 1894 in Deventer. Arriveert op 9 oktober 1912 uit Dordrecht. Leerlingadj. Aan de Zaadcontrole.
16. Berghuis-Buning; Hermanna Margaretha. Geboren 15 mei 1859 in Palembang, Nederlands-Indië. Arriveert op 14 september 1921 uit Malang, Nederlands-Indië.

Functies van Anna Schnitger baronesse van Hoevell 1906 - 1932 in Wageningen

1906 Vereniging Moederland en Koloniën.
1906 Penningmeesteres vereniging Neerlandia.
1908 Protestantenbond Afdeeling Wageningen en Omstreken. Als men kinderen wil opgeven voor de catechisatie en godsdienstonderwijs in de vrijzinnige richting dient men deze op te geven bij Mevr. Schnitger aan de Lawicksche Allée.
1912 Lid van het Comité Vrouwenkiesrecht, Afdeeling Wageningen
1914 Lid van het Sint-Nicolaascomité. Dit jaar doet het comité een oproep aan de bevolking op spullen in te leveren voor de Belgische vluchtelingen.
1915 Bestuur Afdeeling Wageningen van de Nederlandschen Anti-Oorlogsraad
1918 Comité Voeding en Kleeding van het behoeftige schoolkind.
1918 Comité voor de aanbidding van een Verdun Monument aan de Fransche natie
1919 Kandidaat voor de gemeenteraadsverkiezingen van de Vrijzinnige Kiesvereniging Wageningen Afdeeling Liberale Unie
1920 Genootschap Nederland – Frankrijk, Afdeeling Wageningen. Organiseert lezingen. Zo kunnen in april 1920 kaarten gekocht worden voor een lezing over de kathedraal van Straatsburg door Professor R. Rocheblave.
1920 Vereniging van Staatsburgeressen Afdeling Wageningen. De vereniging organiseert lezingen met gastsprekers, maar ook cursussen voor vrouwen en meisjes op huishoudelijk gebied, naaien, verzorging van. Informatie, inlichtingen en inschrijvingen op Lawickse Allée 93.
1925 Comité van Aanbeveling voor de Georganiseerde Guldenscollecte voor de Zendingsarbeid.
1928 Commissie voor Vrouwelijke Studentenbelangen Dietsch Studenten Verbond.
1931 Het Comité van Voorbereiding Vereeniging voor Vrouwenbelangen voor een lezing in “Negro”.
1931 Comité voor Wageningen van Weldadigheidspostzegels en prentbriefkaarten voor het misdeelde kind.
1932 Vereniging voor Volkenbond en Vrede Afdeeling Wageningen.
1932 Eere-Comité van de Geldersche Blindenvereniging voor een concert in Junushoff

Foto's

IN MEMORIAM.

RADEN BAZOEKI.

† 15 Sept. 1915.

Toen ik bij hem kwam, dien wonderschoonen zonnigen zomernamiddag, en hem daar liggen zag met snel hijgende borst en koortsige wangen, toen voelde ik dat hij sterven ging. Ik wilde iets tot hem zeggen, maar mijn stem hokte in mijn keel. Hij keek me aan met zijn groote zwarte, zuidelijke oogen, waarin steeds lag zoo'n wereld van mystiek, zoo'n droomerige, tooverachtige glans. Eindelijk trachtte ik hem iets te zeggen; het klonk me zoo banaal in de ooren. Hij glimlachte flauwtjes, want hij kon me niet meer verstaan. En in zijn oogen las ik een hevig verlangen naar zijn zonnig, zuidelijk geboorteland; hij had alleen kunnen genezen onder de palmen en waringins van zijn heerlijk, altijd groene vaderland.

Hij wist niet dat hij sterven ging, want eens vroeg hem zijn Hollandsche moeder, die altijd bij hem was en hem verzorgde en lief had als haar eigen kind: „Zeg, Bas, toe vertel me nu eens wat je hebben wilt?” Hij lachte, wierp zijn hoofd met een ruk om en zeide met stralende oogen: „Mooie boeken voor het volgend studiejaar.” Wij die om hem stonden wisten dat hij nooit meer studeeren zou en dat vervulde ons met een nameloos wee.

Het sterven leek me zoo verschrikkelijk voor hem, ver, ver van zijn land, van zijn ouders, van zijn vrienden. Vaak klagde mij de zuster haar nood, dat ze hem niet begreep, niet voor hem zijn kon wat ze wilde.

Hij leed zwijgend en fier, zooals de mannen van zijn ras. Geen klacht kwam over zijn lippen, maar zooals hij daar lag, met zijn gitzwarte haren, loktig gespreid over het witte kussen, sprak uit zijn oogen zoo'n hevig lijden, zoo'n onuitsprekelijk verlangen. Wij spraken nooit tegen elkaar; hij kon het niet verstaan. Maar aldoor waren zijn groote donkere oogen op mij gevestigd en soms was het alsof hij iets zeggen wilde, maar het niet kon.

Toen ik weer wegging uit Ede, en hem dus niet meer kon opzoeken in Wageningen, toen wist ik, dat ik weldra zijn doodsbericht zou ontvangen.

Er zijn dingen in ons leven, die een onvergetelijken indruk op ons maken. Zoo zullen we nooit vergeten onzen zuidelijken broeder, die bij ons kwam om te arbeiden en te werken, en wiens levensdoel was, zijn hier verworven kennis deuchtig te maken aan zijn landgenooten, die hij zoo lief had.

Rust zacht, BAZOEKI. Wel zul je niet hooren in je laatste rustplaats de melancholieke tonen van de gamelan, of het ruischen der groote waaierpalmen, maar ook hier zul je rusten, zacht en goed en velen zullen er zijn, die aan je denken, als aan een vriend, die is heengegaan voor een verre, verre reis.”

